

TELEVISIE

Gerd VAN ELST,

Fernsehen und Emanzipation. Vom Massenmedium zum Medium der Massen,
Prometh Verlag, Köln, 1978, 319 blz.

Vertrekkende van de theoriekritische concepten van Adorno, Dahmüller, Hund, Kommer, Knilli, Negt en Kluge zoekt de auteur een brug te slaan tussen de reële belangen binnen het televisiebedrijf enerzijds, en de door de technologische productiekrachten en sociale verhoudingen mogelijk-realiseerbare communicatie anderzijds. Meer specifiek bestudeert hij de band tussen de alledaagse (arbeiders) bewustzijn en de TV-ideologie. Het is echter niet zijn bedoeling dit thema enkel op theoretisch vlak uit te diepen. Daarom speurt hij tevens naar ontwikkelings- en toepassingsmogelijkheden voor een alternatief TV-gebruik; die hij in een democratische participatie en burgerinitiatieven, lokale TV en video meent gevonden te hebben.

J.S.

Jerry MANDER

Schafft das Fernsehen ab! Eine Streitschrift gegen das Leben aus zweiter Hand,
Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1979, 319 blz.

In deze oorspronkelijk Amerikaanse publicatie-originele titel: «Four Arguments for the Elimination of Television» - heeft de auteur definitief willen afrekenen met de verderfelijke, destructieve invloeden van het televisie-medium. De opmerkelijke zelfverzekerdheid en de radicale aanpak van Jerry Mander kunnen voor een belangrijk deel worden teruggebracht tot zijn jarenlange ervaring als publiciteitshoofd van een gerenommeerd reclameagentschap in San Fransisco, Freeman, Mander and Gossage, dat zich vnl. heeft beziggehouden met de productie van Amerikaanse TV-commercials. In deze functie heeft de auteur rechtstreeks te maken gehad met het ontwerpen en het produceren van suggestieve reclameboodschappen, die bij verspreiding via de televisie het grote publiek manipuleren. De jarenlange betrokkenheid bij deze massamanipulatievormen heeft bij de auteur een radicale ommekeer teweeggebracht, die in een onverbloemde strijdtal overduidelijk gereflecteerd wordt in voorliggende publicatie.

De anti-televisiehouding van Jerry Mander wordt niet uitsluitend gevoed met eigen ervaringen maar is daarbij vooral gebaseerd op een aantal wetenschappelijke bevindingen die eerder (1977) uitvoerig behandeld werden door Marie Winn Miller in een even radicaal anti-televisiestrijdschrift, «The Plug-in Drug», dat eveneens door de Rowohlt uitgeverij in Duitse versie - «Die Droge im Wohn-

zimmer» - op de markt is gebracht en waarin primair gewaarschuwd wordt voor de nefaste invloed van het televisiekijken bij kinderen die hierbij dreigen te ontaarden tot ideeënloze, passieve en anticomcommunicatieve automaten. Voor Jerry Mander kan de televisiekwaal enkel worden uitgeroeid door een totale eliminatie van het televisie-medium omdat «das Medium Fernsehen nicht reformierbar ist... Das Medium Fernsehen für neutral und daher veränderbar zu halten, ist ebenso absurd wie von einer Reform der Kanonen zu sprechen».

K.H.

FILM

Curt RIESS,

Das gab's nur einmal. Die grosse Zeit des deutschen Films,
Molden-Taschenbuch-Verlag, Wien/München, 1977, 5 Volumes, geïll.

Curt Riess heeft in zijn historische roman over de Duitse film de lezer een totaalbeeld willen meegeven van de opeenvolgende gebeurtenissen en ontwikkelingen binnen de Duitse filmindustrie, waardoor het globale eindproduct een erg volumineus document is geworden.

Om zijn filmhistoriek overzichtelijker te maken heeft de auteur de Duitse filmgeschiedenis opgesplitst in een vijftal periodes die ieder afzonderlijk in een apart volume behandeld worden. In een eerste deel wordt de periode van de Duitse stomme film doorgeleefd waarbij uitvoerig aandacht wordt besteed aan de prestaties van gerenommeerde figuren als Pola Negri, Asta Nielsen, Emil Jannings, Ernst Lubitsch, Friedrich Murnau en Fritz Lang.

De tweede aflevering is vnl. gecentreerd op de Duitse cinema na de introductie van de geluidsfilm waarbij de lezer vooral geattendeerd wordt op de voortdurende expansie van de UFA, de overkoepelende Duitse filmmaatschappij die in de jaren dertig door de nationaal-socialisten omgebogen wordt tot een efficiënte propagandamachine. De destructieve gevolgen van deze absolute staatsmonopolisering worden uitgebreid geëxploreerd in het derde deel van deze filmhistoriek.

De voorbije wereldoorlog heeft het Derde Rijk van Hitler totaal uit mekaar gehaald. Ook de Duitse filmindustrie is volledig uitgeschakeld en blijkt erg moeizaam tot een heropbouw te komen. In de laatste afleveringen wordt de evolutie van de naoorlogse cinema in Duitsland geanalyseerd tot het einde van de jaren vijftig. Op dat ogenblik wordt volgens de auteur het Duitse filmgebeuren met een totale ondergang bedreigd «weil die deutschen Filme einfach zu schlecht geworden sind». In zijn analyse van de naoorlogse periode heeft Curt Riess duidelijk laten blijken dat de échte Duitse filmgeschiedenis in

feite afgesloten wordt met het uitbreken van de tweede wereldoorlog. De kroniek van de Duitse film in de jaren vijftig wordt dan ook sterk toegespitst op de prestaties van een aantal populaire filmvedetten (Sonja Ziemann, Rudolf Prack, Maria Schell, O.W. Fischer, Romy Schneider...), die echter niet in staat zijn de Duitse cinema tot zijn vóóroorlogse niveau op te tillen.

K.H.

Birgit HEIN und Wulf HERZOGENRATH (Hrsg.),

Film als Film. 1910 bis heute. Von Animationsfilm der zwanziger zum Filmumgebung der siebziger Jahre,
Verlag Gerd Hatje, Stuttgart, 1979, 267 blz., geïll.

In het voorwoord wordt het opzet van de auteurs meteen duidelijk geformuleerd wanneer zij stellen dat met deze publicatie gepoogd wordt een zo volledig mogelijk handboek samen te stellen over de absolute, de abstracte, de experimentele...avantgarde film.

In een inleidend gedeelte wordt aan de hand van een aantal relevante teksten en documenten de ontstaansperiode van de absolute film gereconstrueerd. Hieruit blijkt de nieuwe filmkunst aanvankelijk een uitsluitend Europese aangelegenheid te zijn die teruggaat tot de jaren twintig en waarbij het oeuvre van Walther Ruttmann, Hans Richter en Viking Eggeling - figuren die actief werkzaam zijn in de schilderkunst - als baanbrekend pionierswerk wordt vooropgezet. Het eerste deel van deze filmhistoriek wordt volgemaakt met een situatieschets van de Europese avant-gardefilmbewegingen in het decennium na W.O.I.

Vanaf 1930 heeft de experimentele film ook ingang gevonden in de V.S. In aparte hoofdstukken wordt uitgebreid aandacht besteed aan een aantal nieuwe stromingen en artistieke experimenten (West Coastfilms, Fluxusbeweging, Andy Warhol), waarvan de basisconcepten duidelijk geconcipeerd werden naar analogie met het oeuvre van de Europese pioniers.

De filmische avant-gardebeweging in de V.S. verwerft een internationale bekendheid in het begin van de jaren zestig met het ontstaan van de 'underground filmmovement', waarbij voornamelijk de werken van Stan Brakhage, Kenneth Anger, Jack Smith en Gregory Markopoulos centraal staan.

De undergroundfilms zullen op hun beurt het basisfundament vormen voor de 'structurele film' die op het einde van de zestigerjaren gelanceerd wordt door P. Adams Sitney, de uitgever van het filmtijdschrift 'Film Culture'. Na de analyse van de Amerikaanse situatie komt de tweede fase van de Europese avant-garde cinema aan bod die in Oostenrijk gestart wordt met de filmproducties van Peter Kubelka en Kurt Kren. Hierbij pogen de auteurs een totaalbeeld op te hangen van de Europese abstracte filmkunst in de jaren

zestig via een gedetailleerde biografische doorlichting van haar voornaamste vertegenwoordigers (Bruszewski, David Dye, Peter Gidal, Werner Nekes, Rüdiger Neumann, Josef Schoffel, Hans Scheugl...). Het overzicht van de internationale avant-garde cinema wordt afgerond met een beschouwende analyse over de 'expanded cinema', een aparte vorm van structurele film die in het begin van de jaren zestig is ontstaan samen met de internationale 'Expanded Arts'-beweging die vnl. gekenmerkt werd door de kulturele «Happenings» (o.a. Action Painting) die voor alles het individueel en het maatschappelijk bewustzijn wens te veranderen.

Met voorliggende publikatie zijn beide auteurs behoorlijk in hun opzet geslaagd om een zo compleet mogelijk handboek over de avant-gardefilm op de markt te brengen. Jammer dat wij tevergeefs gezocht hebben naar een exacte definitie en formulering van wat de absolute of abstracte of structurele of experimentele of... film nu precies is.

K.H.

Hans Günther PFLAUM (Hrsg.),
Jahrbuch Film 79/80. Berichte/Kritiken/Daten,
Carl Hanser Verlag, München, 1979, 253 blz.

Hans Günther PFLAUM und Hans Helmut PRINZLER
Film in der Bundesrepublik Deutschland,
Carl Hanser Verlag, München, 1979, 332 blz.

Hans Günther Pflaum is met zijn reeks jaarboeken van de Westduitse film aardig op weg een onmisbaar naslagwerk samen te stellen voor elkeen die zich op één of andere manier aangetrokken voelt tot het recente cinema-gebeuren in de Duitse Bondsrepubliek. Ook in het vorig jaar uitgegeven handboek over de Duitse film, dat Pflaum samen met Hans Helmut Prinzler bij mekaar heeft geschreven, wordt een compleet overzicht gegeven van de evolutie van het Duitse film-gebeuren vanaf het begin van de jaren zestig. Beide auteurs starten hun cinematografische analyse met het «Oberhausener Manifest» van 1962, dat een historische mijlpaal voor de Duitse cinema heeft betekend. Op dat ogenblik wordt de «Junge Deutsche Film» geboren die definitief gaat doorbreken met de oprichting van het «Kuratorium Junger Deutscher Film» in 1965. In het eerste deel van de studie worden de recente ontwikkelingen van de Duitse film verder geëxploreerd via een grondige analyse van het oeuvre van de talrijke filmmakers. De overige bijdragen van het filmhandboek worden aangeboden als een systematisch lexicon vol nuttige informatie over het organisatorisch-structurele raderwerk van de Duits filmindustrie, waarbij het geheel verder gedocumenteerd wordt met een filmografische doorlichting van de '100 belangrijkste registers'.

De derde editie van het jaarboek wordt evenzeer als beide vorige afleveringen rijkelijk gestoefd met een opmerkelijke reeks kritisch-beschouwende artikelen waarin een globale round-up van de Duitse cinema wordt nagestreefd. De analyse blijft dan ook niet beperkt tot een uitvoerig commentariëren van de absolute hoogtepunten uit de

Duitse filmproductie van het voorbije jaar («Die Blechtrommel» - Volker Schlöndorff; «Nosferatu»-Werner Herzog; «Die Ehe der Maria Braun»-R.W.Fassbinder), waardoor voldoende ruimte gelaten wordt voor de overige facetten van het Duitse filmproces (de Duitse experimentele film, de 'Kommunale Kino', de filminformatie op de Duitse televisie,...). In het documentaire deel van het jaarcompendium worden aan de hand van relevant cijfermateriaal de recente, financieel-economische ontwikkelingen in de diverse filmsectoren geanalyseerd. Het jaarboek wordt keurig afgesloten met een lijst van relevante biografische referenties waarbij de lezer nog eens extra wordt geattendeerd op de inhoud van de twee vorige afleveringen.

K.H.

AGENDA SETTING

Donald L. SHAW and Maxwell E. McCOMBS (eds.).

The Emergence of American Political Issues: The Agenda-Setting Function of the Press,

West Publishing Co, St. Paul, 1977, 211 blz.

De in 1972 in *Public Opinion Quarterly* (36: 176-87) onder de titel *The Agenda-Setting Function of Mass Media* verschenen analyse van McCombs en Shaw over de presidentiële kiescampagne van 1968 zette het communicatie-onderzoek op een nieuw spoor: nl. dit van de 'agenda-setting'. Met de agenda-setting-functie van de massamedia wordt bedoeld dat de media wel degelijk een effect sorteren; niet zozeer doordat ze de mensen zeggen 'hoe' ze over iets moeten denken, dan wel 'waarover' ze moeten denken. Door de agenda-setting-functie wordt een situatie gecreëerd waarbij de ontvangers van culturele boodschappen de argumentatie in een bericht kunnen verwerpen, maar geen zicht krijgen op de structuur of de volledigheid van de verstrekte informatie.

Hogergenoemd artikel heeft binnen het effectenonderzoek heel wat stof doen opwaaien. De tot dan toe bekomen resultaten werden aan de hand van de agenda-setting-research immers fundamenteel bevestigd en op belangrijke punten verruimd.

Maar ook de bevindingen van de vroegere agenda-setting-studies zelf dienen uit- en aangezuiverd. Dit boek is de eerste serieuze poging in die richting. Het betreft een follow-up onderzoek in een 'typisch' Amerikaans stadje met een gesloten mediasysteem - Charlotte in North Carolina - naar aanleiding van de presidentsverkiezingen van november 1972 (Nixon/Mc Govern).

Afgezien van de methodologische bezwaren die tegen dergelijk onderzoek kunnen geopperd worden - de agenda-setting-research is eigenlijk een combinatie van twee methodologische benaderingen: de inhoudsanalyse en het veldonderzoek -, hebben o.i. vier theoretische 'vóóronderstellingen' de eindconclusies 'beïnvloed':

1- De auteurs beschouwen de massamedia nog steeds als een onafhankelijke 'vierde macht'. Ze zijn blind voor de economische, politieke e.a. belangen die achter mediastructuren verborgen zitten.

2- In het onderzoek worden de onder-vraagde personen (de kiezers) als individu en niet als lid van een sociale groepering of klasse benaderd.

3. De hoofdklemtoon van het onderzoek ligt bij de relatie tussen pers en kiesgedrag. Het medium televisie werd slechts in tweede instantie als analyse-object in het onderzoek geïntegreerd.

4- Aangezien het hier een onderzoek naar de agenda-setting van 'informatieve' inhoud (verkiezingsitems e.d.) betreft, en deze beter via de pers dan door middel van televisie (die meer op 'amusement' afgestemd is) kunnen overgedragen worden, kan dit uitgangspunt de onderzoeksresultaten gemanipuleerd hebben. Een studie naar de agenda-setting van amusementsinhouden zal wellicht andere conclusies opleveren.

Het onderzoek stelt de agenda-setting vanuit vier invalshoeken ter discussie. Vooreerst tracht men het concept 'agenda-setting' en de algemene implicaties op maatschappelijk vlak aan te zuiveren: "Agenda-setting is the end result of a process of institutional and personal decisions." Vervolgens bestudeert men de verschillende verkiezingsitems die de kiezers kunnen raadplagen aan de hand van de media-informatie, de politieke propaganda (TV-reclame), of de discussies met familie en vrienden (interpersonele communicatie). Verder vergelijkt men de effecten van pers en TV op lange termijn, naar publieks- en leeftijdsgroep. Tenslotte plaatst men de agenda-setting binnen een ruimer politiek proces.

De o.i. interessantste hypotheses, zijn de volgende:

1. Algemeen

a) De nieuwsmedia slagen er beter in nieuwe feiten en gebeurtenissen op te rakelen, dan nieuwe ideeën aan de man te brengen.

b) De nieuwsmedia kunnen wel cognitieve effecten te weeg brengen, maar zijn alléén niet bij machte het gedrag van de mensen te wijzigen.

c) De media bevestigen en versterken de heersende meningen, eerder dan ze ter discussie te stellen of te veranderen.

ç. Relatie media-publiek:

a) De media spelen wel een hoofdrol in het verwoorden en verduidelijken van de interesses van het publiek, maar ze zijn niet de exclusieve bepalers van de publieksagenda.

b) Op macro-vlak is er een niet te miskennen agenda-setting-functie van de media. Op micro-vlak is de invloed van de media ook afhankelijk van andere factoren als de 'nood aan informatie en duiding', de 'frequentie van blootstelling aan de media' en de interpersonele communicatie. Opvallend is evenwel dat naarmate mensen vaker en actief aan vormen van interpersonele communicatie participeren, ze in hun persoonlijke agenda de media-agenda (vooral met betrekking tot onderwerpen van nationaal belang) gaan overnemen. (Er is evenwel geen bewijs van de rol van opinieleiders geleverd.)

c) De televisie-agenda beïnvloedt wel de interpersonele agenda (de onderwerpen waarover door mensen gepraat wordt), terwijl de persagenda meer invloed heeft op de individuele agenda.

d) Er bestaat een positieve correlatie tussen een hoger onderwijsniveau en het agenda-effect van de pers, en tussen een lager scholingspeil en het TV-effect.

3. Met betrekking tot het mediagebruik :

a) Het effect van agenda-setting bij individuen staat in direct verband met de frequentie van het mediagebruik. Mensen die veel TV-kijken zijn meer gevoelig voor de aangeboden agenda, dan weinig TV-kijkers.

b) Er viel een progressieve toename van het mediagebruik (vooral aan TV) waar te nemen naarmate de kiescampagne naar haar einde liep.

c) Deze toename van het mediagebruik verhoogde ook de behoefte aan interpersonele communicatie. De interpersonele communicatie lijkt op haar beurt de media-agenda nog te versterken.

d) Behoeftes aan oriëntatie en informatie drijft het mediagebruik op. Er zijn wel correlaties tussen de individuele agenda's en persagenda's, maar niet tussen de eerste en de televisie-agenda's. Er bestaat dus een significant verschil tussen de agenda-setting-rol van pers en TV.

4. Verschil tussen pers en televisie :

a) Beide media hebben verschillende agenda-setting-rollen. De verschillende effecten van de twee media worden ook bepaald door de natuur van de individuele agenda en het karakter van de agenda-setting-rol van de twee media.

b) Men stelde twee fasen vast in de agenda-setting van de verkiezingscampagne. In de aanvangsperiode bracht alleen de pers onderwerpen aan; naarmate de campagne vorderde deden pers en TV dat samen. Alhoewel er stylistische en technische verschillen zijn tussen de twee media, was de agenda-setting eerder gedeeld dan versterkt.

c) Het medium televisie heeft een onmiddellijk effect op korte termijn ("TV news is more like the front page"), terwijl de pers nieuwe items aandraagt.

Het boek bevat verder nog een uitgebreide bibliografie.

J.S.

NIEUWS

Gaye TUCHMAN,

Making news. A study in the construction of reality,

Collier MacMillan, Middlesex, 1979, XI + 244 blz.

Aan alle sprookjes komt een einde. Om het einde van het "nieuwssprookje" - nieuws is een methode om de realiteit te verdoezelen - te kunnen begrijpen raden we de lezer aan deze voortreffelijke publikatie van Gaye Tuchman ter hand te nemen.

De basisgedachten van Tuchman ten aanzien van nieuws en nieuwsorganisaties zijn reeds bekend door haar tijdschriftartikels. "Routinizing the Unexpected", "Objectivity as strategic ritual", "The newspaper as a social movement's resource" en "TV news: construction of reality" worden in dit werk enerzijds uit elkaar gerfeld en anderzijds omvattender ingekleed.

Om te kunnen aantonen dat nieuws niet louter een weerspiegeling is van de realiteit maar een realiteit op zichzelf gaat uitmaken, plaatst Tuchman "nieuws" in de categorie waarin "verhalen" thuishoren. Ergens is er een overeenkomst tussen verhalen die be-

ginnen met "er was eens heel lang geleden" en "Egyptische vliegtuigen hebben gisteren een Libanese luchtmachtbasis gebombardeed". Waar deze overeenkomst begint en waar ze eindigt wordt in het eerste hoofdstuk uiteengezet. Eenmaal nieuws binnen dit kader geplaatst, worden de tijdelijke en ruimtelijke dimensies van nieuws aangepakt. Daarna wordt plaats ingeruimd voor de nieuwsmakers en de nieuwsorganisaties, om ten slotte nog aandacht te besteden aan nieuws als kennisinstrument.

De vaak gespeelde wijze waarop de auteur deze complexe materie hanteert loont op zichzelf al de moeite om het werk door te nemen. Welke lezer voelt niet de neiging om te vragen "en wat is het vervolg", wanneer hij geconfronteerd wordt met de zin: "Due to circumstances beyond our control, nothing new happened today and so CBS is canceling tonight's Evening News. Walyer Cronkite will return tomorrow - if something interesting happens" ? Het vervolg is niet teleurstellend. Dat maakt de waarde uit van deze publikatie.

C.L.B.

Michael-Andreas SCHMIDT Tagesberichterstattung in Zeitung und Fernsehen. Untersuchung zur Komplexität konkurrierender Medien.

Verlag Volker Spiess, Berlin, 1979, 231 blz.

De vraag die het kernstuk uitmaakt van deze publikatie is: «In welke mate is er sprake van een complementaire functie tussen de nieuwsverstrekking in televisie en krant en in welke mate worden er concurrentieloze prestaties geleverd?» Om op deze vraag te antwoorden besteedt Schmidt achtereenvolgens aandacht aan de media: televisie en krant, hun informatie-aanbod, kranten- en televisiecommunicatoren en het publiek.

Naast de specifieke media-aspecten van krant en televisie wordt in hoofdstuk I meteen de inter- en intramediaire concurrentie aangepakt. De lezer wordt daardoor reeds in goede banen geleid om aan hoofdstuk II - de mededeling - te beginnen. Een inhoudsanalyse van de nieuwsuitzendingen «heute» en «Tagesschau» en de informatie die de Duitse pers heeft aan te bieden leidt tot de voorziene conclusie: televisie en krant overlappen elkaar voor bepaalde thema's, terwijl andere onderwerpen exclusief in een van de media aan bod komen. Om de concurrentiesituatie tussen de media tot het minieme te beperken gaat Schmidt op zoek naar complementaire informatiemogelijkheden. Dat lokaal en regionaal nieuws hierbij voorbehouden wordt aan de kranten ligt in de logische gedachtegang van de auteur. En dat de complementering uitsluitend van de zijde van de kranten moet komen wijkt evenmin van de gedachtenlijn af. Daar de beperkte inhoudsanalyse geen algemene besluiten toeliet werd een enquête doorgevoerd bij 57 redakties, om de evidentie van de complementaire houding van de kranten kracht bij te zetten. Selectiecriteria gaan hierbij uiteraard hun rol spelen, zowel bij televisie als krant, en onvermijdelijk komt de verplichting tot objectiviteit van de televisieberichtgeving hier ook bij kijken. Dit alles is in hoofdstuk III te lezen.

Het vertrekpunt voor het hoofdstuk over het publiek is het klassieke effectenonderzoek. Gegevens over het gebruik van televisie en krant voor de informatie naar socio-demografische variabelen, selectiviteitsmechanismen, interesse voor de behoefte aan informatie via deze media komen in dit hoofdstuk aan bod. De publikatie wordt afgerond met een beschrijving van de «copytest» en een uitgebreide literatuurlijst.

Het is jammer dat een dergelijke vloed aan gegevens en kennis niet tot zijn recht komt in deze publikatie. Als mogelijke oorzaak hiervan zien we dat de auteur vertrekt van het standpunt dat krant en televisie in een complementaire verhouding tot elkaar moeten staan. Dit leidt er impliciet toe dat de concurrentiesituatie tussen deze media negatief belast wordt. Daarnaast heeft de lezer de indruk dat, ondanks de verstrekte gegevens over het publiek als consumenten van informatieprogramma's de concurrentieverhouding te veel vanuit de elementaire medium-communicator benaderd wordt.

Toch kunnen we niets anders dan de publikatie globaal als positief voorstellen. Alleen al het aanbrengen van zoveel gegevens, publikatierferenties, hypothesen, zorgt ervoor dat de lezer, indien hij zich niet kan verzoeken met het standpunt van de auteur, toch enig zicht krijgt op de complexiteit van het behandelde onderwerp. Zelfs het gegeven dat de inhoudsanalyse en de copytest in 1968/1969 doorgevoerd werden staat dit niet in de weg, gezien de vrij algemene benadering van de informatiefunctie van krant en televisie.

C.L.B.

KRANT

S. JENKINS,

Newspapers, the power and the money,

Faber and Faber Ltd, London, 130 blz.

In de tijd dat in Engeland "The Times" nog steeds niet verschijnt, en ondertussen wel "Not yet the Times" het levenslicht zag, is het boek van de politiek redacteur van "The Economist", Simon Jenkins, "Newspapers, the power and the money", een nuttig werk om een eerste inzicht te krijgen in vooral de economische structuren van de pers in Fleetstreet. Jenkins behandelt de geschiedenis van de pers in Fleet Street vanaf 1900 tot nu. Vanzelfsprekend kan dat niet tot op de bodem uitgespit worden (het boek telt 130 pagina's) en zoals gezegd gaat het vooral om de economische en financiële aspecten. Redactionele aspecten worden terloops aangeraakt.

Uit het boek blijkt de nog steeds anachronistische vervaardiging van kranten en ook de remmende werking van de vakbondsafgevaardigden in de bedrijven zelf. Het boek leest niet zonder leedvermaak op dat punt. Waar elders in Engeland ("de provincie") en in West-Europa de kranten overgaan op het computerzetten, blijft men in Fleet street vasthouden aan de oude methode. Een computer staat zelfs bij een van de dagbladen aldaar als een nietsdoend sieraad in het bedrijf. Werknemers krijgen betaald voor werk dat niet gedaan is, bijvoorbeeld als het uitbe-

steed werd. Zij konden het ook doen, maar er was geen tijd of ruimte, dus er moet een vergoeding komen. Allemaal erg komisch, maar helaas is het allemaal werkelijkheid. De krant is in deze maatschappij afhankelijk van de markt, en moet winst opleveren. Veel titels zijn dan ook in de loop van de tijd overgegaan naar maatschappijen die oorspronkelijk niets met het krantenvak te maken hebben. De laatste ontwikkeling op krantengebied is de vakbonden een koekje van eigen deeg presenteren. De bonden willen de technische vernieuwingen niet, en nu zijn het de managers die de krant dichtgooien. "The Financial Times" had daarin de primeur, en in november '78 volgde "The Times", bij "The Financial Times" had men "succes", bij "The Times" nog steeds niet. Zo'n langdurige sluiting kan volgens Jenkins het opnieuw uitbrengen van de krant tot een bijna onmogelijk avontuur maken.

A.V.P.

INTERPERSONELE COMMUNICATIE

Joseph A. DeVito,
The Interpersonal Communication Book
Harper & Row, New York, 1976, 507 blz.

Deze publikatie presenteert zich als een zeer vlot geschreven inleiding tot het boeiende domein van de interpersonele communicatie. Ondanks de (veel belovende) ruime definitie is toch het overgrote deel van het werk uitsluitend aan verbale communicatie gewijd. Het boek mist een duidelijke progressieve structuur. Het is bewust opgebouwd uit zeer korte, op zichzelf staande hoofdstukjes, om de geïnteresseerde lezer aan te sporen het lijvige boek geregeld, op vrije momenten (zonder al te zware belasting) ter hand te nemen. De auteur mengt tal van wetenschappelijke benaderingen - psychologische, sociologische, linguïstische - zonder enige afbakening of explicitering, wat vaak verwarring sticht. Hij mijdt uitgebreide wetenschappelijke uiteenzettingen daar hij enkel de essentiële kenmerken en de mogelijke invalshoeken van het interpersoneel communicatieproces wenst aan te stippen. Al wie zich verder in de thematiek wil verdiepen geeft hij daartoe de mogelijkheid door het telkens toevoegen van een beknopte bibliografie. Opmerkelijk zijn de oefeningen (na elk hoofdstukje) die het werk de kwaliteit van gebruiksdokument verlenen. Zij laten toe de theoretische passages te toetsen aan en toe te passen op onze concrete levenssituaties. Dit laatste achten wij bijzonder verrijkend. Dergelijke opgaven zetten ons er enerzijds toe aan onze onmiddellijke omgeving met andere (analyserende) ogen te benaderen en leren ons anderzijds theoretische brouwsels kritischer onder de loep te nemen.

F.D.

VIDEO

Ira SCHNEIDER & Beryl KOROT (eds.),
Video Art. An Anthology,
Harcourt Brace Jovanovich, New York/Londen, 1976, 286 blz., geïll.

Herbert SCHUHMACHER,
Wo Fernsehen aufhört, fängt Video an,
Telewissen-Verlag, Darmstadt, 1976, 137 blz.,
geïll.

In beide publikaties wordt video, hét populaire medium uit de jaren zeventig, vanuit een totaal verschillende invalshoek geobserveerd.

Herbert Schuhmacher tracht de lezer te overtuigen definitief afstand te nemen van zijn traditionele rol van passieve mediaontvanger, waardoor tegelijk het bestaande éénrichtingsverkeer binnen de massacomunicatie kan doorbroken worden. Actief participeren in het maken van eigen videoprogramma's wordt door de auteur eenvoudig begrepen als de concrete realisatie van het universele recht op vrije meningsuiting. «... Es würde so allmählich den Grundgesetz-Artikel verwirklichen, nach dem jedermann das Recht hat, seine Meinung in Wort und Bild frei zu verbreiten.» De auteur gaat ervan uit dat de hedendaagse cultuur al te sterk gedomineerd wordt door het gesproken en het geschreven woord waardoor onvoldoende ruimte overblijft voor de totale integratie van de diverse audio-visuele mogelijkheden. In een aantal rijkelijk met beeldmateriaal gestoffeerde rubrieken wordt uitvoerig aandacht besteed aan de diverse toepassingsmogelijkheden voor het nieuwe videomedium (video als politiek drukkingsmiddel, video als emancipatorisch medium in de sociale relaties, video als pedagogisch instrument in het onderwijs...), waarbij de auteur continu de zelfde slogan hanteert, zelf video maken. «Zeigt, was Ihr seht-sagt, was Ihr meint, macht Euer Fernsehen selbst».

In tegenstelling met de alternatieve videogebruiksaanwijzingen van Herbert Schuhmacher is de publikatie van Ira Schneider en van Beryl Korot een collage van esthetische reflecties over 'video art'. De bloemlezing over dit nieuwe kunstgenre wordt aan mekaar geschreven door 73 Amerikaanse videokunstenaars, die ieder in hun eigen woord- en beeldtaal een ruimere visie trachten mee te geven omtrent hun artistieke creaties.

De meeste bijdragen blijken echter in een moeilijk verstaanbare 'artiestentaal' gegoten te zijn, die enkel toegankelijk is voor de echte videofreaks.

K.H.

AUDIO

Spelen en werken met geluid,
Kluwer, Desguinlei 102 bus 7, Antwerpen,
z.d., 598 blz.

Niet iedereen haalt uit zijn bandrecorder wat er in zit. De cursus «Spelen en werken met geluid» wil dat verhelpen. Het gaat om een zelfstudie cursus, overzichtelijk samengesteld, in een heldere en klare taal geschreven voor de geluidsamateer. Het cursuspakket is aangevuld met twee testplaten voor een auditieve begeleiding van de cursus, met een testband die de recorder-eigenaar in staat moet stellen om zijn toestel op een profes-

sionele wijze af te stellen en zelfs met een bloc regiebladen en studiostickers.

GDM

BULLOCK, Theodore (ed.),
Recognition of Complex Acoustic Signals,
Life Sciences Research Reports, Berlijn,
1977, 403 blz.

De beïnvloedingskracht van akoestische signalen, geproduceerd door dieren, mensen en machines wordt hier interdisciplinair onderzocht. Het boek is in feite het verslag van een workshop in 1976 te Berlijn gehouden over deze materie.

GDM

COMMUNICATIE IN ORGANISATIES

J.L. OWEN, P.A. PAGE, G.I. ZIMMERMAN
(eds.),
Communication in Organisations,
West-Publishing C^o; St-Paul 1976, 362 P.

Typisch Amerikaanse reader waarin een aantal wetenschappelijke beschouwingen en op de praktijk gerichte vuistregels op een harmonische wijze ineenvloeien. In een eerste gedeelte wordt vooral de rol van de communicatie in minder of meer complexe organisaties belicht. In een tweede wordt ingegaan op de interpersonele factoren in organisatorische communicatie, waarbij de klemtoon ligt op een aantal "useful principles", "arts" en diens meer. Tenslotte komen in een derde en laatste deel een aantal "basic dimensions" aan bod, waarmee dan vooral een aantal klassieke thema's bedoeld worden als motivatie, leiderschap, prestatiebeoordeling, conflicten, enz...

Vlot geschreven boek maar voor een goed begrip van het derde deel is zeker een behoorlijke kennis vereist van een aantal bedrijfsorganisatorische theorieën en discussiepunten.

G.F.

ARGUMENTATIETHEORIE

Ulrich BERK,
Konstruktive Argumentationstheorie,
Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad-Cannstatt, 1979, 248 blz.

Wanneer men communicatie ziet als een streven naar consensus, komt men vroeg of laat ook bij de argumentatietheorie terecht. De auteur begint nu zijn boek met erop te wijzen hoe in de laatste decennia de aanspraken van de logica om in de analyse van de argumentatie het laatste woord te hebben, meer en meer gecontesteerd worden. Uit deze contestatie hebben zich een drietal specifieke richtingen in de argumentatietheorie ontwikkeld. Ofwel wordt de argumentatie geanalyseerd als een retorische bedrijvigheid, waarbij de garantie voor een valide argumentatie uiteindelijk ligt in haar effectiviteit bij een bepaald publiek (cf. de retoriek van Perelman en Olbrechts-Tyteca).

Of er wordt gezocht naar de regels voor, de structuren van geldige argumentaties (cf. de argumentatieleer van Toulmin). Ofwel, tot slot, worden in de beste Duitse idealistisch-hermeneutische traditie, concrete argumentaties be- en veroordeeld vanuit een geïdealiseerde argumentatieve-communicatieve situatie. Deze laatste richting nu, waarin het project van Habermas voor een universele pragmatiek kan gesitueerd worden, krijgt het meeste aandacht in dit werk. Wie enigszins vertrouwd is met deze invalshoek, weet dan ook dat dit boek geen aangename lectuur belooft. Waarbij dan nog komt dat datgene wat de lezer in zijn handen krijgt de uitgave is van een nagenoeg ongewijzigde doctoraats thesis.

L.V.P.

VROUWENTIJDSCRIFT

Harald ULZE,
Frauenzeitschrift und Frauenrolle.
Eine aussagenanalytische Untersuchung der Frauenzeitschriften BRIGITTE, FREUNDIN, FÜR SIE und PETRA
Berlin: Verlag Volker Spiess, 1977, 249 blz.

Een Westduitse bijdrage tot de gestadig aangroeiende reeks wetenschappelijke studies rond het thema "vrouwen en massamedia", i.c. de voorstelling van vrouwen in een aantal populaire vrouwenbladen. De onderzoeksmethode is klassiek: inhoudsanalyse. De structuur van het werk steunt op het elementaire communicatiemodel: communicator-boodschap-ontvanger. De benadering situeert de problematiek dus duidelijk binnen de communicatiewetenschap. Als dusdanig vormt deze studie een waardevolle aanwinst zowel op het vlak van de problematiek als op dat van de discipline.

M.C.

FOTOGRAFIE

Susan SONTAG,
Over fotografie.
Bruna Utrecht/Antwerpen, 1979, 160 blz.

In deze door Henny Scheepmaker in het Nederlands vertaalde en bij de uitgeverij Bruna gepubliceerde bundeling essays van Susan Sontag 'over fotografie' is de auteur duidelijk in haar opzet geslaagd een aantal fundamentele bedenkingen te formuleren omtrent het hedendaags gebruik van de fotografie.

Susan Sontags theorie over hoe foto's in onze moderne samenleving gehanteerd worden, is tot stand gekomen na een grondige analyse van de diverse sociale, ideologische, etische en esthetische deelaspecten, waarbij de recente ontwikkelingen en de huidige situatie het best begrepen worden door regelmatig terug te vallen op de fotografie in het verleden.

De groeiende invloed van de fotografie in de moderne samenleving wordt volledig doorgelicht wanneer Susan Sontag het heeft over de 'beeldwereld' waarin het culturele en eco-

nomische leefpatroon in toenemende mate gedetermineerd wordt door het gebruik van de camera's.

«Een kapitalistische maatschappij heeft een cultuur nodig die is gebaseerd op beelden. Ze moet zorgen voor een massa amusement om het kopen te stimuleren en het onrecht van klasse-, ras- en sekseverschillen te verdoezelen... Door de camera wordt de werkelijkheid gedefinieerd op de twee manieren die essentieel zijn voor de praktijken van een hoogontwikkelde industriële maatschappij: als schouwspel (voor de massa), en als middel van toezicht (voor de regeerders). De beeldenproductie levert meteen een heersende ideologie op. Sociale veranderingen worden vervangen door verandering van beelden.»

K.H.

COMMUNICATIE TECHNOLOGIE

MICHAEL HORDESKI,
Illustrated dictionary of microcomputer terminology,
TAB Books, 1978, 322 p.

Sinds de zestiger jaren kent de computer-industrie een fenomenale ontwikkeling. In tegenstelling tot de beginperiode, waarin de computer enkel in de bedrijfswereid een rol van betekenis speelde, is de ontwikkeling momenteel gekenmerkt door de integratie van de computertechnologie in elke huiskamer.

Samen met die technologische ontwikkeling is een eigen computerterminologie ontstaan, die zich evenmin beperkt tot vakbladen, maar steeds meer doordringt tot in de algemene informatiepers. Het is dan altijd interessant een boek als dat van M. Hordeski bij de hand te hebben, waarin niet minder dan 4000 computertermen op een bondige maar duidelijke manier (en in vele gevallen geïllustreerd) worden verklaard.

Het feit dat het om een Engels woordenboek gaat zal voor de lezer weinig problemen geven, daar praktisch de gehele computerterminologie ook in anderstalige publikaties in het Engels wordt overgenomen.

D.D.G.

TRIVIAALLITERATUUR

BARMEYER, Eike,
Science Fiction, 1972, 383 blz.

ZIMMERMANN, Hans, RUCKTÄSCHEL, Anamaria,
Trivialliteratur, 1976, 427 blz.
W. Fink, München.

Uni-Taschenbücher heeft zich een reputatie opgebouwd in de samenstelling van readers over randgebieden van de schone kunsten. In «Trivialliteratur» wordt een compleet overzicht gegeven van het onderzoek inzake de-

tectiveromans, westerns, science fiction, vrouwenromans, schlagers... zowel vanuit historisch, literair als sociologisch standpunt. «Science Fiction» is nog eens een verder uitgewerkte wegwijzer in één van de deelgebieden die traditioneel onder het begrip triviaalliteratuur worden gevat. Het is andermaal terreinoverbruggend samengesteld in deze zin dat niet alleen SF-literatuur maar ook films en comics aan bod komen.

GDM

ALLERLEI

Bertolt BRECHT,
Tui-roman,
SUN, Nijmegen, 1978, 119 blz.

Met deze 'roman' zet de Socialistische Uitgeverij Nijmegen haar lovenswaardig initiatief voort om minder bekend werk van Brecht in Nederlandse vertaling uit te geven. Deze onvoltooid gebleven roman heeft dezelfde problematiek als "Me-ti. Boek der wendingen" en het Turandot-stuk: de verhouding tussen Cultuur en economie. Hier wil Brecht op allegorische wijze de rol van de intellectuelen (de Tui's) in de Weimarrepubliek en onder het nationaal-socialisme blootleggen. Zijn conclusie is dat cultuur nauw met de maatschappelijke basis samenhangt. Of, zoals hij het zelf uitdrukt: "Zij (de Tui's, J.S.) verknopen de Cultuur (zedelijkheid, kunst, enz) met de eigendom. In een ernstig geval (geval van nood) offert de eigendom hem tesamen met de Cultuur op. Dan zitten ze tussen twee stoelen in ballingschap."

J.S.

Daniël ROBBERECHTS,
Onderwerpen,
Elsevier Manteau, Brussel-Amsterdam, 1978, 146 blz.

Robberechts hanteert de taal als een mes om een wereld van diepgewortelde ideologieën en vastgeroeste vooroordelen open te kerven. Zijn 'onderwerpen' zijn 'subjecten' die in vreemde en toch ook zo alledaagse situaties verzeild geraken, 'brokken' van 'zelfgenoegzame' gedachten en 'gefrustreerde' oordelen (en vice versa), en bewustzijnsverruimende 'verwoordingen' van bewustzijnsverruimende reclameteksten. Zoals men op de achterflap terecht schrijft "kan het obscene subject hooguit in het schrift aan het woord komen: in andere media geeft deze kleinste mogelijke minderheid alleen maar aanstoot; en alleen op papier kan een dissident de teksten als voorwerpen te demonteren dat er iets anders uit gaat spreken dan de ideologie van alledag - wat we door de band 'spontane uitingen' noemen". Het lijkt misschien een gratuite platitude; maar dit boek dient om gelezen, niet om besproken te worden.

J.S.

MEDIA EN POLITIEK

Samuel H. Barnes, Max Kaase, et. al.

Political Action

Mass Participation in Five Western Democracies

Beverly Hills, Sage, 1979, 607 blz.

Dit volumineuze boek is het eerste verslag van een lange reeks veldstudies die in de afgelopen jaren in vijf westerse landen (Verenigde Staten, Groot-Brittannië, West-Duitsland, Oostenrijk en Nederland) verricht werden om een betere kennis te krijgen van de participatie van de burgers aan het politiek proces.

De auteurs (waaronder de professoren Barnes, Inglehart en Jennings uit Michigan, prof. Allerbeck uit Bielefeld, prof. Kaase uit Mannheim, e.a.) stellen vooreerst dat de term «politieke actie» veel wezenlijker is dan het té enge «politieke participatie» en gaan er verder vanuit dat politiek protest alléén geen voldoende barometer is om de betrokkenheid van de burgers bij het beleid te kennen. In deze cross-culturele vergelijking hechten de auteurs veel belang aan de meetmethodes van «politieke actie». Deze methodologie (uitgebreide vragenlijsten, gecorrigeerd met socio-economische indicatoren) is niet nieuw, maar is voorheen op deze schaal zelden of nooit toegepast in de politieke wetenschappen. Bijgevolg zijn niet zozeer de resultaten van belang - meestal worden bestaande overtuigingen bevestigd - maar wel de toepassing van de methodes. Het is bijzonder leerrijk te vernemen hoe de auteurs erin geslaagd zijn te peilen naar ideologische conceptualisaties, hoe zij de stap maken van probleemformulering naar concrete vraagstelling. De rest is voornamelijk cijferwerk, maar laat de auteurs toch toe te besluiten dat het politiek protest (beter: de politieke actie) niet alleen een rijk verleden en een levend heden heeft, maar ook een verzekerde toekomst.

L.C.

Jan EKECRANTZ, Lex VAN DIJK, Roel ROOS, e.a.

The politics of information.

Universiteit van Amsterdam, 1976, 129 blz.

Dit werk is de (selectieve) neerslag van het seminarie 'The politics of information' dat Jan Ekecrantz tijdens het academiejaar 1974-75 aan het Instituut voor Perswetenschap van de Universiteit van Amsterdam doceerde. In dit seminarie werd rond vier thema's gediscussieerd: (1) de moderne informatietechnologie (de historische ontwikkeling, de implicaties voor de sociale en politieke structuur, de klasserelaties en het maatschappelijk bewustzijn), (2) de ideologische reproductie en de staat (theorie en praktijk, vergelijkingen op internationaal vlak, juridische en politieke problemen, publiekrechtelijke instituties), (3) de informatiepoupolitiek van privé-bedrijven (bedrijfsstrategieën, de politieke en ideologische functie van reclame, de nieuwsjournalistiek, het gebruik van de nieuwe media in de privé-sector), en (4) communicatie en sociale klasse

(de voorwaarden en condities voor de vorming van een maatschappelijk bewustzijn). In het eerste inleidend artikel van Jan Ekecrantz wordt op schematische wijze de maatschappelijke context, waarin massacommunicatie plaatsvindt, geschetst; evenals een sociologische analyse van de massamedia (de mediasystemen, -kanalen en -vormen van ideologische en sociale controle, de informatietechnologie, enz.). Dit artikel fungeert als 'kapstok' voor de andere bijdragen, die ieder een bepaald deelaspect van de problematiek uitwerken. Lex van Dijk heeft het over de fundamentele economische en technologische wetmatigheden onder de kapitalistische productiewijze; Roel Roos en Kor Stig gaan dieper in op Jürgen Habermas' 'öfentlichkeits-begrip en de zogenaamde informatiekloof-theorie; Kees Brants onderzoekt de ideologische en cultuur-imperialistische functie van de Nederlandse Wereldomroep; terwijl Nick Jankowski de voorwaarden voor een democratisch gebruik van de kabeltechnologie uitstippelt.

J.S.

Juan SOMAVIA, Marco GANDASEGUI, Armand MATTELART, e.a.

The political role of the media

LARU Studies, Ontario, 1978, 68 blz.

Deze brochure bevat vier belangrijke en, qua thematiek, erg verscheiden artikels. Het reeds eerder in het Engels (in Development Dialogue) verschenen artikel van ILET-directeur Juan Somavia behandelt de transnationale of wereldnieuwsagentschappen. Origineel is de systematisatie die Somavia in de vormen van nieuwsmanipulatie aanbrengt. Marco Gandasegui ziet de media als middelen tot sociale controle, die bepaald worden door economische en politieke voorwaarden. Deze stelling bewijst hij aan de hand van de Panamese mediasituatie. Armand Mattelart gaat dieper in op de 'relatieve autonomie' van de media in de interactie tussen culturele en structurele fenomenen, en hun betekenis in (economische) krisismomenten. De laatste bijdrage van Claudio Durán en Patricio Urzúa onderzoekt op kwantitatieve en kwalitatieve wijze de ideologische functie van de burgerlijke krant «El Mercurio» in de Chileense samenleving, en meer bepaald haar rol onder de Pinochetdictatuur (onderzochte periode: november 1975 - mei 1977).

J.S.

Hervé BOURGES,

Décoloniser l'information,

Éditions Cana, Paris, 1978, 160 blz.

XXX,

La décolonisation de l'information et le rôle des mass media dans le développement et dans la création d'un nouvel ordre économique international,

Organisation Internationale des Journalistes, Prague, z.d., 284 blz.

De titel van het eerste boek verwijst op directe wijze naar de Vierde Conferentie van Staatshoofden en Regeringsleiders van de Groep der Niet-Gebonden Landen, die in september 1973 te Algiers samenkwam, en waar een hechtere samenwerking tussen de

deelnemende landen op het vlak van de sociale communicatie en de uitwisseling van ideeën bepleit werd. Zodoende wilde men het bestaande onevenwicht op het vlak van de internationale informatie-uitwisseling afbouwen en 'decoloniseren'.

Aan deze oproep gevolg gevend, ging in januari 1975, onder leiding van het Joegoslavische nieuwsagentschap Tanjug, een nieuwspool van nieuwsagentschappen der Niet-Gebonden Landen van start. Op de in november 1976 te Nairobi gehouden Unesco-conferentie werd daarop, in navolging van de Nieuwe Internationale Economische Orde, de idee van een Nieuwe Internationale Informatie Orde gelanceerd. De Derde Wereld wil m.a.w. het recht op een 'vrije informatiestroom' verruimd zien tot een 'vrije en evenwichtige informatiestroom'.

De auteur vat op intelligente wijze de diverse standpunten en opinies samen; wijdt uit over de impact en consequenties van de wereldnieuwsagentschappen en de technische afhankelijkheid van televisie en satellietcommunicatie; analyseert het beeld van de Derde Wereld in de Franse dagbladers, en gaat dieper in op de 'onderontwikkeling' van de Afrikaanse media (meer bepaald in deze in de franssprekende landen van Zwart-Afrika, en in Algerië). Als één van de pijlers voor het doorbreken van de Afrikaanse informatie-afhankelijkheid noemt hij de educatieve radio en de rurale pers.

Het tweede werk bevat de notulen van het in november 1977 te Bagdad gehouden Derde Internationale Colloquium van de Internationale Organisatie voor Journalisten, in samenwerking met Unesco en de Iraakse journalistenorganisatie. De reeds vaak gehoorde Derde Wereld-klachten op informatievak komen ook hier weer aan bod. Vermeldenswaard zijn de verschillende interventies die de journalistieke deontologie op het vlak van de nieuwsgaring ter discussie stellen.

J.S.

FOTOMONTAGE

Peter SELZ, Heiri STRUB, Sergey TRETYAKOV, e.a.

John Heartfield. Photomontages of the nazi period.

Universe Books, New York, 1977, 143 blz., geïll.

Een vrij representatieve bloemlezing van Heartfield's fotomontages gedurende het nazisme, oorspronkelijk in de Arbeiter-Illustrierte-Zeitung (AIZ) verschenen.

Daarnaast krijgt men in diverse artikels (waaronder een van zijn broer Wieland Herzfelde) een bondig overzicht van zijn leven, de betekenis van Heartfield's bijdrage tot de hedendaagse geschiedenis, en de 'revolutionaire' waarde van zijn fotomontages.

J.S.